

УДК 821.161.1

Ігор Віталійович ЧОРНИЙ,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ІСТОРИЧНА ПРАВДА ТА ВИМИСЕЛ У СТРУКТУРІ РОМАНУ І. ПОТАНІНОЇ «ФУЕТЕ НА БУРСАЦЬКОМУ УЗВОЗІ»

Твір сучасної харківської письменниці Ірини Потаніної «Фуєте на Бурсацькому узвозі» (2018) за жанром належить до популярного зараз різновиду кримінального роману – ретродетективу. Події, описані у ньому, відбуваються у 1930 р. у Харкові, який тоді був столицею України. Сюжетним стрижнем оповіді є розкриття групою детективів-аматорів гучного вбивства, скоєного в місцевому оперному театрі. Проте перипетії напруженого кримінального сюжету не є головним для авторки. Завданням її було відтворити образ рідного міста та його мешканців майже вікової давнини.

Однією з головних художніх особливостей твору є те, що письменниця фактично реконструює історію власної родини. Головним героєм роману виступає прадід авторки – відомий журналіст, театральний критик та педагог Володимир Морський (1899–1952), який загинув за часів сталінського терору. Серед персонажів також донька-підліток Морського Лариса – бабуся письменниці за батьківською лінією, численні родичі театрознавця, який був чотири рази одружений. Деяким з них Потаніна дещо змінила імена й прізвища (як, наприклад, вітчимові Лариси Янові Кірову, котрий став у книзі Яковом), проте більшість виведено під власними іменами.

Відтак книга набуває виразно особистісного характеру, оскільки авторка ділиться з читачем відомостями напівприватної якості. Ми стаємо свідками сімейного життя героя: його жартівливих сварок з третьою дружиною Іриною, ніжних почуттів до єдиної доньки, турботи про членів сім'ї першої дружини, які опинилися у скрутному становищі. Водночас такий підхід дозволяє відтворювати історію, за пушкінським висловом, «домашнім чином», втілюючи в історії однієї родини історію цілої держави.

Потаніна показує відносно «спокійний» період взагалі бурхливої та трагічної для України історії ХХ століття. Головним об'єктом відтворення історичного колориту стає театральне життя першої української столиці, яке розгортається на тлі багатих архітектурних декорацій (головним чином центральної частини міста). Авторка докладно описує кожен будинок, пам'ятник, визначне місце. Часто ця робота має дослідницько-пошуковий характер, оскільки більшість з архітектурних пам'яток, про які йдеться у романі, не збереглися до нашого часу, будучи знищеними або під час довоєнної сталінської перебудови й «благоустрою» Харкова, або в роки війни.

Багато уваги приділяється топоніміці міста. Ретельно перераховано назви тих або інших районів, місцевостей, вулиць, площ. Повідомляється, яку назву мала вулиця/площа/узвіз у старі, дожовтневі часи, як стала зватися за радянської влади й чому. Показано відносний консерватизм городян у цій сфері. Нові назви не дуже приживаються, зустрічають певний спротив у свідомості городян, які у повсякденному побуті на відміну від офіційної сфери використовують старій й звичні найменування. Таким чином, «Фуєте на Бурсацькому узвозі» стає своєрідною енциклопедією Харкова першої третини ХХ століття.

Книга Ірини Потаніної доводить, що Харків початку 30-х років ХХ століття був по-справжньому великим культурним та політичним центром, який у чомусь силувався змагатися з союзною столицею Москвою. Ця опозиція двох столиць проходить через усю оповідь, починаючи від звичайного дитячого бажання (дівчинки Лариси) побачити Москву, переїхати туди на постійне мешкання (виразний чеховський інтертекст), через красномовний автограф на титульному аркуші вже забороненої книги Михайла Ялового («Геть від Москви!») й до маніакального потягу головного злодія знову опинитися у місті, де зосереджено владу, можливості, гроші.

Пристрасті, що вирують у театральній сфері Харкова 1930 року, певною мірою віддзеркалюють процеси, які відбувалися в тогочасному суспільстві в цілому. Авторка пише

про конкуренцію російськомовних та україномовних театрів, політику українізації, яка визначала напрями розвитку літератури та мистецтва. Також змальовано типово театральні конфлікти: заздрість до більш талановитих колег, інтриги, сварки, спроби переманити до своєї трупи якусь столичну знаменитість тощо.

За всією цією зовнішньою метушнею й мішурою читач не може не помітити тривожні явища, які нестримно нарастають й невідворотно наближаються. Злочин, який розслідує група Морського, начебто, не має жодного стосунку до Великого Терору, що за кілька років розпочнеться в країні. Втім вбивство звичайної театральної костюмерки стає немов би прологом до епохи кривавого свавілля всемогутнього НКВС. Сам наркомат ще тільки народжується, змагаючись за першість зі своїм попередником ОГПУ. Проте його представник (головний злодій) вже використовує ті методи, які невдовзі будуть широко застосовуватись: фальсифікація доказів, наклепи, тортури, вбивства. Показово, що все це відбувається напередодні процесу Спілки Визволення України (1930), який проходитиме у тому ж таки оперному театрі, де було скоєно вигадане романісткою вбивство.

Поряд з порівняно невеликою кількістю вигаданих персонажів у романі Ірини Потаніної діють багато реальних історичних постатей. Поруч з Володимиром Морським та членами його родини виведено наркома освіти УРСР Миколу Скрипника, драматурга Миколу Куліша, балетного танцівника Асафа Мессерера, актрису Ванду Яновичеву (матір режисера Леся Курбаса), чекіста Степана Саєнка, критика Григорія Гельфандбейна (у романі – Гельдфайбен) та інших. Деякі з них стають епізодичними фігурами, інші відіграють у сюжеті роману досить значну роль.

Отже, роман Ірини Потаніної «Фуєте на Бурсацькому узвозі» є помітним явищем сучасної мідл-літератури, у якому авторці вдалося поєднати гострий динамічний сюжет з цікавими краєзнавчими дослідженнями. У структурі твору органічно поєднано історичну правду та вимисел. На матеріалі історії однієї сім'ї письменниця показує історію усєї країни. Твір І. Потаніної, де одним з головних героїв поряд з людьми виступає рідне місто авторки Харків, можна поставити до одного ряду з циклом Л. Лузіної «Київські відьми», присвяченим історії та етнографії Києва.

Одержано 23.10.2018

UDC 811.111

Vira Olexandrivna SHASTALO (TURCHENKO),

Ph.D., assistant professor of the Department of Methodology and Practice of Foreign Language Teaching, V. N. Karazin Kharkiv National University

VICTORIAN SYSTEM OF VALUES

The 19th century in the world history is called «the long 19th century» and «it begins in 1776, and ends in 1914» [9, p. 15]. The Victorian era is associated with the cultural and economic development of England, which led to changes in self-esteem of the individual. Significant changes occurred in the Victorian world construal: after the victory over Napoleon, England became a superpower with the world's best fleet, a large number of colonies and a dynamic industry. The social structure of society became more complicated and the position of the middle class of England was strengthened, it all was reflected in culture: the literature reflects the importance of devotion and purity of thoughts for the middle class, the necessity of the «correct» language – an effective means for moving up the social stairs [2, c. 180].

If everyday culture is understood as a system of life value orientations, then Victorian society developed those that are most consistent with the spirit of self-preservation and human needs. The main features of Victorian everyday life were stability, recurrence, conservatism, the inevitability of the emergence of standard and stereotypes [3].

According to Himmelfarb, «Moral Reformation», begun in the late 18th century, gave results at the end of the 19th century [9, p. 7]. The beginning of moral reformation, which laid the foundations for the emergence of Victorian values, dates back to 1787, when George III issued a royal decree on the promotion of piety and virtue, as well as the prevention and punishment of vice, dishonor and immorality («Encouragement of Piety and Virtue ...») [4]. Morality, according to lexicographic